

Відгук

**офіційного опонента на дисертацію Пархоменко Марії Вікторівни
«Повсякденне життя візантійського Херсонеса – Херсона (IV-X ст.)»,
подану на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук
зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія**

Херсонес Таврійський (у середньовіччі відомий як Херсон) – унікальне місто, що існувало протягом приблизно двох тисяч років. За цей час воно зазнало злетів і падінь. З кінця XIX ст. руїни міста системно вивчали археологи, а на його території було створено музейний науково-дослідницький комплекс. Стародавнє місто, на відміну від багатьох античних і ранньосередньовічних центрів, розташовано за межами сучасної міської забудови, що створює унікальну ситуацію, завдяки якій значну територію Херсонеса-Херсона охоплено системними розкопками, створено музейні сховища, дослідницькі й реставраційні лабораторії, лапідарії, архів і бібліотеку. Однак, попри це, аналізувати та інтерпретувати відкриті матеріали ще тільки починають. Одним із прикладів такої роботи вважаємо дисертаційне дослідження М. В. Пархоменко.

Тема дисертаційного дослідження М. В. Пархоменко на сьогодні особливо актуальна. У сучасній історіографії вагоме місце посідають дослідження, присвячені проблемам повсякденного життя. Але, повсякденне життя жителів Херсонеса-Херсона, провінційного центру Візантійської імперії, на жаль, досі перебувало поза увагою вчених. Особливості розташування стародавнього міста й накопичений за півтора століття матеріал археологічних досліджень дають змогу реконструювати соціальні, політичні, економічні, світоглядні процеси, що відбувалися в місті протягом трансформації пізнього античного міста в середньовічне. Аналіз цих процесів крізь призму мікроісторії дає натомість розглянути

питання соціально-економічної й політичної історії візантійських провінційних прикордонних центрів, прикладом яких і є Херсонес-Херсон. Фактично в зазначеній роботі наявна перша спроба комплексно реконструювати повсякденне життя городян упродовж великого часового періоду на основі незначної бази писемних джерел і багатого археологічного матеріалу.

Мета роботи підкреслює саме комплексний підхід до вивчення повсякденного життя херсонітів у контексті критеріїв якості міського життя у Візантії. Відповідно до мети сформульовано завдання, що репрезентують поступову роботу над проблемою: від визначення елементів та розгляду їхньої трансформації протягом часу до реконструкції цілісної картини міського життя впродовж великого часового періоду. Мета й завдання роботи зумовили предмет та об'єкт дослідження. Особливо потрібно зацентувати на авторській увазі до аналізу міського, житлового та особистого просторів, у яких перебувала людина від народження до смерті. Завдяки такому підходу можна моделювати життя людини як в історичному виміру, так і в культурологічному, простежувати фактори, що впливали на світоглядні концепції візантійця-провінціала.

Хронологічні межі роботи окреслені IV–X ст., оскільки в цей період сформоване саме ранньосередньовічне місто як візантійський провінційний центр.

Робота містить вступ, чотири розділи й висновки. У вступі обґрунтовано актуальність і хронологічні межі дисертації, сформульовано її мету й завдання, визначено наукову новизну результатів та практичне значення роботи. У першому розділі розглянуто історіографію, джерельну базу роботи й методологію дослідження. Працюючи над дисертаційним дослідженням, М. В. Пархоменко відчувала брак узагальнювальних робіт, у яких розглядали б особливості розвитку міста

як місця проживання людей, особливості розвитку міського середовища, зіставляли Херсон з іншими провінційними центрами Імперії. Усе це ще раз свідчить про новаторський характер зазначеної роботи, її актуальність. Авторка докладно структурувала джерельну базу, послідовно розглянула письмові джерела як сукупність правових пам'яток, наративних, епістолярних та агіографічних текстів, в окремі групи виділила епіграфічні, сфрагістичні та нумізматичні пам'ятки, археологічні джерела, ретельно прокоментувала методологію дослідження.

Другий розділ роботи присвячено проблемі формування міського простору в контексті візантійського уявлення про ідеальне місто. Авторка вперше у візантиністиці зосереджує увагу на кліматичних змінах, їхньому впливі на урбаністичні процеси в Херсоні. До новаторства дисертаційного дослідження можемо також зарахувати висвітлення комплексної проблеми санітарно-гігієнічної інфраструктури та її розвиток в урбаністичному просторі. Дослідниця ретельно проаналізувала розвиток системи оборонних споруд Херсона й відповідної міської інфраструктури, яка гарантувала запаси на випадок бойових дій та облоги. До новацій також належить і новий погляд на історію Херсонського театру в ранньосередньовічні часи. Крім цього, великий інтерес становлять погляди авторки щодо інтерпретації пам'ятки, відомої як «міські лазні», розташованої поряд із міським водосховищем; услід за С. Б. Сорочаном, авторка наполягає на тому, що це міська лікарня.

У третьому розділі дисертаційного дослідження, який цілком логічно випливає із завдань роботи, розглянуто розвиток міського житлового будівництва. Авторка аналізує уявлення про ідеальний дім, сформульоване у джерелах, розглядає розвиток міського планування в різних районах міста, зміни у внутрішньому просторі міської садиби.

У четвертому розділі проаналізовано особливості повсякденного життя городянина в постійно змінюваному міському середовищі. Значну увагу авторка приділяє етнічному складу міста, ретельно досліджує його зміни, спираючись на письмові джерела та антропологічний матеріал, що дає змогу зробити сміливі, але обґрунтовані висновки щодо варваризації населення візантійського міста. Дослідження антропологічних джерел також дає змогу реконструювати вигляд пересічного мешканця міста, його фізичний стан, поширені хронічні захворювання. Цю інформацію почасти доповнено палеоботанічними та остеологічними даними, завдяки яким можна ретельніше реконструювати харчовий раціон херсонітів. Спираючись на розписи херсонських християнських склепів та матеріали розкопок поховань, дослідниця формулює висновки щодо одягу городян.

Роботу логічно завершують висновки, додатки чудово ілюструють текст. На окрему увагу заслуговує великий за обсягом список джерел та літератури, що містить 914 позицій.

Під час роботи авторка опрацювала велику кількість літератури й колосальну джерельну базу, як безпосередньо пов'язану як з Херсонесом-Херсоном, так і з іншими ранньосередньовічними центрами, пізньоримською та візантійською історією, що дало змогу реконструювати елементи формування, розвитку та трансформації життєвого простору провінційного візантійського міста на прикладі Херсона. Потрібно зауважити, що оригінальна авторська методологія має універсальний характер, тому її можна використати щодо інших провінційних візантійських центрів. Такий підхід дав змогу змодельовати елементи повсякденного життя херсоніта та його зміни протягом великого часового періоду. Висновки авторки цілком новаторські, але обґрунтовані і спираються на велику аргументаційну базу.

Зважаючи на безумовні досягнення авторки, маємо також звернути увагу на деякі складники роботи, що потребують уточнень.

Багаторічна дискусія навколо початку середньовічної історії міста потребує додаткової уваги, зосередженої на обґрунтуванні нижньої хронологічної межі. Серед дослідників, більшість з яких сьогодні вважають класиками, поширене уявлення про те, що вивчати ранньосередньовічну історію Херсонеса потрібно з VI ст. На сьогодні таке трактування вже дещо застаріле, однак не зайве додатково обґрунтувати межу, визначену як IV ст.

Не зовсім чітко визначені й географічні межі роботи, потрібно додатково уточнити формулювання «найближчі околиці в Південно-Західному Криму».

У першому розділі роботи потрібно звернути увагу на низку питань щодо структури підрозділів. Так, вважаємо логічнішим додати підрозділ 1.1.2. Епіграфіка, сфрагістика, нумізматики до археологічних джерел; серед археологічних джерел, у свою чергу, потрібно відділити архітектурні споруди з огляду на те, що багато уваги приділено саме проблемі містобудування та житловим будинкам Херсона; також потрібно в окрему підгрупу виділити ранньохристиянський живопис херсонеських розписних склепів як одне з важливіших джерел із реконструкції одягу херсонітів в IV–V ст.; зазначене також стосується антропологічних, остеологічних, палеоботанічних джерел, оскільки саме на них авторка ґрунтує деякі висновки роботи.

У другому розділі логічніше спочатку розглянути систему міської безпеки, адміністративну й суспільну забудову, а вже потім санітарно-гігієнічну інфраструктуру. Також не зовсім коректно визначено VI ст. як час поширення будівельної системи *opus mixtum*. Використання кладки, що передбачало чергування кам'яних блоків і цегли, було поширене в Імперії вже V ст., а в деяких районах – і раніше.

Складним питанням залишається використання антропологічних джерел. Тривалий час за різних обставин людські останки не досліджували, тому втрачено колосальну інформаційну базу. Згодом ситуація почала змінюватися на краще, але на сьогодні немає достатньо статистичного матеріалу, що вимагає додаткової аргументації, підтвердженої іншими джерелами.

Потрібно також додатково дослідити питання реконструкції одягу херсонітів. Зокрема, авторка використовує як джерело розписи християнських склепів, датовані на сьогодні серединою – кінцем IV ст., однак не зовсім зрозуміле датування склепу «на землі Н. І. Тура», який зараховують до VI ст. Використання фресок та інших джерел дає змогу реконструювати одяг городянина у IV–V ст.; щодо пізнішого періоду зауважимо, що це питання потребує більшої інформаційної бази, яка на сьогодні недостатня.

Окремо потрібно зважити на реконструкцію житлового простору городян. На сьогодні археологічні розкопки не охоплюють великої частини городища. Більшість ранньосередньовічних будинків зруйновано й багаторазово перебудовано. Переважно ми можемо реконструювати лише забудову X–XII ст. і говорити лише в окремих випадках про елементи конструкцій VI–VII ст. Отже, змодельовати типовий будинок херсоніта можна лише зі значною часткою припущень.

Робота містить ще низку технічних похибок. Однак зауваження жодною мірою не знижують позитивного враження від дисертації М. В. Пархоменко й мають рекомендаційний характер.

Дисертантка багато років досліджує ранньосередньовічну історію Херсонеса-Херсона, має велику кількість наукових робіт як у вітчизняних, так і в європейських фахових виданнях. Усі її публікації вирізняються ретельністю й новизною, незмінно зумовлюють інтерес і позитивну оцінку в інших дослідників. Авторка виявила себе як

кваліфікована дослідниця, виконавши всі вимоги, які висувають до кандидатської дисертації.

Автореферат дисертації відповідає змісту рукопису дисертації й дає повне уявлення про її сутність і висновки.

Дисертація Марії Вікторії Пархоменко є цілісне, добре структуроване і цілком завершене наукове дослідження, яке повністю відповідає вимогам ДАК України до кандидатських дисертацій зі спеціальності 07.00.02 – «Всесвітня історія», а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня «Кандидата історичних наук».

Кандидат історичних наук, доцент
кафедри туристичного бізнесу
Харківської державної академії культури

М. В. Фомін

Відгук одержано: 08.03.2018
Генеральний секретар